

ПРІЗВИЩЕВІ ПАРАДИГМИ ПІВНІЧНОЇ ДОНЕЧЧИНИ

Вінницький національний технічний університет

Анотація

Проаналізовано семантичну та функціональну динаміку; структуру парадигм відапелятивних та відіменних прізвищ північної Донеччини, встановлено їхню семантичну та словотвірну специфіку.

Ключові слова: прізвище, динаміка, семантика, словотвір, специфіка.

Abstract

The analysis of main principles of formation of surnames in Donetsk region, in particular the dynamics of anthropoformants, was done. The dynamics of lexico-semantic and compound type of surnames in this district was described.

Keywords: surname, dynamics, semantics, formation, specifics.

Усі аспекти соціального розвитку суспільства, його багатогранна динаміка знаходять своє втілення в мові й насамперед у лексиці як одній з підсистем мови, що найбільш динамічно розвивається. Прізвищева антропонімія є невичерпним джерелом для вивчення мови та культури народу, що її створив. Сучасним дослідникам властиво уявляти процес створення власного імені як особливий різновид кодування історико-культурної інформації. За такого підходу антропонімія може розглядатись як своєрідний культурний текст.

Метою роботи є дослідження сполучуваності твірних основ як бази прізвищевих парадигм, динаміки валентності прізвищевих основ у парадигмі, структури парадигм відіменних та відапелятивних прізвищ Донеччини в синхронії та діахронії, відойконімної парадигми та позапарадигмальних відапелятивних прізвищ.

Твірні основи різняться між собою здатністю сполучатися з твірними формантами. Деякі основи сполучаються з одним чи двома-трьома формантами, полівалентні ж основи у прізвищах сполучаються з багатьма формантами [1]. Наприклад, семантичний мотиватор ім'я Григорій послугував для утворення понад 60 варіантів прізвищ: *Григор, Григоренко, Григорович, Гринь, Гриневич, Гриненко, Гринів, Гринюк, Гринко, Гринченко, Гринчук, Гринько, Гриндій, Гриндей, Грендей, Гриник, Гринина; Гріців, Грицев, Гриців, Грицюк, Грицюхно, Грицюта, Грицютенко, Грицюта, Грицютенко, Грицик, Грицько, Грицко, Грицина, Гриценя Гриценок, Грицунь, Грицай* тощо.

У прізвищах північної Донеччини слово “бог” зафіксовано в 10-ти прізвищах, “борода” – у 6-ти, “в'юн” – у 5-ти, “високий” – у 7-ми, “вишня” – у 5-ти, “вода” – у 13-ти, “волос” – у 7-ми, “голова” – у 13-ти, “губа” – у 9-ти, “дід” – в 11-ти, “добрий” – у 24-ох тощо. У процесі розвитку прізвищевої системи валентність таких основ могла змінюватися.

За кількістю компонентів у парадигмах відапелятивні прізвища умовно поділяють на міні-парадигми міді-парадигми, максі-парадигми.

Зафіксовано відапелятивних основ ХІХ ст. – 481/88 %, відіменних – 66/12 %. Основи відіменних прізвищ найчастіше поєднувалися з українськомовним формантом *-енк-о* (*Євдокименко* (формант *-енк-о*) тощо): у метричній книзі досліджуваного регіону за 1899 р. відіменні прізвища (у складі парадигм і поза ними) становлять 63% (42 прізвища з 66-ти). З ним конкурував формант *-ов/-ев* (*Костев* (формант *-ев*), *Костюков* (формант *-ов*) тощо), який посідав друге місце після суфікса *-енк-о* і вживався рідше – 17 прізвищ, що становлять 25,5%. З іншими формантами основи відіменних прізвищ сполучалися в поодиноких випадках: з формантом *-ик* два прізвища (*Гаврик* (Гавр(ило) + формант *-ик*, *Марчик* (Мар *к/ч* + формант *-ик*), з формантами *-евич, -ін, -ськ-ий* – по одному прізвищу (*Павловський* (Павл+ов + формант *-ськ-ий*), *Євдокимович* (формант *-ович*) тощо).

У відапелятивних прізвищах поширені суфікси: *-енк-о, -ов/-ев, -ик, -евич, -ін, -ськ-ий, -ко, -уш, -ач, -ець* (пор. нові *-к-о, -уш, -ач, -ець*). Проте сполучуваність прізвищевих основ з ними аналогічна до сполучуваності в розряді відіменних прізвищ. Найчастіше відапелятивні основи поєднуються з формантами *-енк-о* та *-ов/-ев*. З усіма іншими – у поодиноких випадках.

Переважає більшість відапелятивних прізвищ не входять у парадигму, оскільки є результатом однослівної валентності: бик > *Биков*, верба > *Вербовий*, вовк > *Вовченко*, вода > *Водний* тощо. Лише 90 прізвищ входять до складу 35 парадигм: бабак > *Бабак* (семантичний спосіб) > *Бабаков* (формант -ов); білий > *Білик* (формант -ик) > *Біличенко* (формант *к/ч* -енко) тощо. Атомарні відіменні прізвища (36 назв) в 1899 р. не формували прізвищевих парадигм. Основою цих прізвищ були власні імена (*Тарасенко* < Тарас, *Остапенко* < Остап і под.). Але траплялися прізвища, в основах яких були усічені імена з пестливим відтінком у значенні: *Кириченко* (Кирик), *Пашин* (Паша) тощо.

На початок ХХІ ст. зросла кількість компонентів прізвищевих парадигм (від 2-3-ох у кінці ХІХ ст. до 56-ти на початку ХХІ ст.). Майже втричі зросла кількість прізвищевих формантів словотвірної відапелятивної системи (від 11-ти в 1899 р. до 30-ти у 2001 р.). До першої двадцятки найпоширеніших прізвищ ХХІ ст. увійшли ті, що у структурі основ мають апелятиви чи власні імена: 1) чорний - 56 прізвищ, 2) Федір - 49, 3) кривий - 47, 4) Іван - 39, Петро - 38, 6) сухий - 38, 7) самий - 37, 8) дуб - 31, 9) коза - 31, 10) Василь - 29, 11) красний - 29, 12) синій - 28, 13) новий - 25, 14) добрий - 24, 15) дуда - 22, 16) Юрій - 21, 17) Семен - 21, 18) Зуб - 21, 19) білий - 20, 20) Кость - 20.

Кількість прізвищевих парадигм у джерелах за 2001 р. - понад сто. Відіменні, відойконімні, відгідронімні парадигми розрізняють за кількістю компонентів: 1) перша десятка відапелятивних моделей охоплює 501 прізвище, відіменних моделей - 431 прізвище; 2) друга десятка відапелятивних моделей охоплює 478 прізвищ, відіменних - лише 280. До структури основного складу найуживаніших прізвищ увійшли апелятиви на позначення кольору, частин тіла людини, природи, домашніх тварин, розміру, ознаки.

Нині у північній Донеччині функціонує близько 1000 прізвищ з особовим іменем в основі, наприклад, *Димченко* - від прізвища “димченко” (син Димка) < власне ім'я Димко; *Захар'єв* - “захар'єв сын” < власне ім'я Захар тощо. На початок ХХІ ст. у першій десятці, причому з максимальною кількістю компонентів у парадигмі, функціонували імена: *Іван* - 39 прізвищ, *Петро* - 38 прізвищ, *Кость* - 20 прізвищ, *Павло* - 19 прізвищ. Вони становлять ядро, генетичну основу української антропонімії, пройшли шлях кількох ідеологій від ХІХ до ХХІ ст., вистояли і зберегли за собою у ХХІ ст. провідну роль в антропогенній картині українського світу.

Онімна лексика безпосередньо, а частіше опосередковано була залучена до творення вторинних назв, якими є прізвища [3]. Наприклад, у джерелах 1899 р. прізвища з топонімом в основі не зафіксовані. Проте досить часто вони трапляються у джерелах 2001 р., там їх понад 80-ти. Це відонімні прізвища, які ми розподіляємо на відіменні, відойконімні, відгідронімні: *Білогоров* - словосполучення з компонентом “білий”: ойконім *Біла гора* - прізвище за відношенням до села, утворене за аналогією до присвійних прикметників на -ов; катойконім *полтавець* - прізвище *Полтавець* тощо.

Висновки

Дослідження динаміки семантичних груп прізвищ північної Донеччини дозволило виявити тенденцію до їхнього розширення: з'явилися нові прізвища, які сформували 30 семантичних груп.

Наприкінці ХІХ ст. в антропонімії північної Донеччини було виявлено явище прізвищевої парадигми. Парадигмальна антропонімія кількісно поступається позапарадигмальній. Здебільшого парадигмальне гніздо відапелятивних прізвищ складається з двох, зрідка трьох компонентів, тобто є малокомпонентним, нерозгалуженим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Чучка П.П. Історія власних назв. Розвиток імен і прізвищ / П.П. Чучка // Історія української мови: лексика і фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – С. 592-620.
2. Сухомлин І.Д. Основи полтавської ономастики (По матеріалах Полтавських актових книг ХVІІ ст.): Автореф. ... канд. філол. наук / І.Д. Сухомлин. – Харків: Харьк. гос. ун-т, 1964. – 20 с.
3. Неділько О.Д. Про утворення українських прізвищ / О.Д. Неділько // УМЛШ. – №9. – 1967. – С. 19-26.

Булава Наталя Юрївна – кандидат філологічних наук, доцент, викладач кафедри мовознавства Вінницького національного технічного університету, м. Вінниця, e-mail: post4nb@gmail.com

Bulava Natalya Yu. – candidate of philological Sciences, associate Professor of philological Sciences, teacher of Department of linguistics, Vinnytsia national technical University, Vinnytsia, e-mail: post4nb@gmail.com